

Hajnal Jenő

Anyanyelvünk

és anyanyelvű kultúránk

a harmadik évezred küszöbén

„Európa épül. E nagy kihívásnak – önmagának – csak úgy felelhet meg, ha számot vet történetével, mely nélkül elárult és boldogtalan volna. Mert bár a ma a tegnap szülötte, a holnap pedig az elmúlt időé, nem kell a múlt fogságába esniük, ha a megtörténtek megértése az előrehaladás segítőjévé válik. A jövő arra az antikvitás óta vagy talán már a »történelem előtti időktől« - az egységet és a sokféleséget ötvöző, roppant gazdag és kreatív kulturális örökségre épülhet, melyet ez az Atlanti-óceán, Ázsia és Afrika ölelésébe zárt, földrajza mintázta, történelme formálta, görögök elnevezte öreg kontinens őriz.”

(Jacques Le Goff¹)

Jacques Le Goff Umberto Econak *A tökéletes nyelv keresése* című könyve elé írt optimista kicsengésű előszavát olvasva az embert könnyen hatalmába keríti derűlátása, „az új idők egyetemes humanizmusába”² vetett hite még akkor is, ha naponta tapasztalja, mióta ismét a szűkebb értelemben vett Délvidék magyarságának a fejére nőtt a történelem, és szülőföldjén - mint

¹ Eco, Umberto: *A tökéletes nyelv keresése*. Budapest, 1998, Atlantisz, 9. p.

² Ágoston Mihály: Esélyünk, In Hódi Éva (szerk.): *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 30 éve*. Millenniumi kiadvány. Ada, 2000, Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület - Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanácsa, 78. p.

is kisebbségi létre ítélte -, hogy mind nehezebb megtalálnia önmagát és otthonát, hogy egyedüli fedezéke és védelmezője már csak anyanyelve és kultúrája maradt.

De vajon megvannak-e még azok a nélkülözhetetlen adottságok, amelyek hozzáértő és bölcs hasznosításával, új formák és lehetőségek kitalálásával még elviselhetetlen nincstelenségünkben is fölmutathatjuk életre képes anyanyelvünket; anyanyelvi és anyanyelvű kultúránkkal pedig tömegeket mozgathatunk meg, miközben színvonalas művelődési életet is élhetünk? Kézzelfogható választ a kérdésre ebben a pillanatban nyilván senki sem adhat, így nekem sem marad más hátra, minthogy abból a szempontból vizsgáljam meg kisebbségi kultúránkat, hogy az új évezred küszöbén mennyire állítható annak az általános célnak a szolgálatába, amely Ágoston Mihály tanár úr szerint a legrövidebben így határozható meg: „életképes szintre emelni s ezen a szinten megtartani anyanyelvünket. Természetesen intézményes tanulással. De mert anyanyelvű oktatási rendszerünk nincsen, ennek sürgős létrehozásához vagy anyaországi pótlásához kell mozgósítani elsősorban az értelmiséget és a nyelvpolitikában illetékes hivatalokat, szervezeteket és intézményeket.”³

Egy friss, az egész Kárpát-medencei magyarságra kiterjedő, átfogó vizsgálat tanúsága szerint ugyanis „a térségben uralkodó tendenciák eredményeképpen a kisebbségi anyanyelv épp a modernizációs centrumok-

³ Ágoston: i. m. 79. p.

ban szorul leginkább háttérbe, mind lokális értelemben (a nagyvárosokban), mind pedig szociokulturális vonatkozásban (a magasabb iskolázottságú és képzettségű társadalmi rétegekben). Amennyiben az említett tendenciák nem mérséklődnek, vagy kellő hatékonyságú ellentendenciák (például az anyanyelvű értelmiségképzés elterjedése) nem lépnek működésbe, óhatatlanul fel fog gyorsulni a kisebbségek nyelvének és kultúrájának periférikussá és provinciálissá válása, a közös gyökerekről való leszakadása.”⁴

Anyanyelvünk életképes szinten való elsajátításának és megtartásának szigorú és konkrét életfeltételei között vajon mekkora esélye lehet annak a kultúrának, amelynek legfőbb hordozója és a nemzeti tudat legfontosabb tényezője, biztosítéka épp anyanyelvünk? Természetesen nem szeretnék sem abba a hibába esni, hogy a kultúra kérdéseit pusztán nyelvi kérdésként fogjam föl, s nemzeti közösségünk kultúráját az irodalommal egyenlítsem ki minden más részlegétől és megjelenési formájától megfosztva, sem kizárólag a nyelvi relativizmus ma már általánosan elfogadott elvére támaszkodni, mely szerint „a nyelv nemcsak kommunikációs eszköz, hanem meghatározott világképet is tartalmaz, mivel az ember gondolatvilága szoros kapcsolatban áll a nyelv struktúrájával”⁵

⁴ Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest, 1999, Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely, 55. p.

⁵ Banczerowski Janusz: A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *Magyar Nyelv*, XCV. évf. (1999 június) 2. sz.

Mint ahogy az sem mellékes, hogy ahhoz, hogy a délvidéki magyarság művelődése életképessé válhasson, hogy életképességét megtarthassa, és hogy a létező és a létrehozandó magyar művelődési rendszerek ma és holnap is föl vállalhassák az anyanyelvi és művelődési életfeltételek felkutatását és megteremtését, helyzetképünket, céljainkat és teendőinket úgy fogalmazhatjuk csak meg, ha nem tévesztjük szem elől, hogy anyanyelvi és anyanyelvű kultúránknak sajátosak a követelményei és feltételei. Ennek legtöbb oka pedig az, hogy jelenleg nemzeti közösségünknek nem pusztán a biológiai megmaradásra, ill. a túlélésre van szüksége, hanem a nemzeti megmaradásra is, amelybe beletartozik művelődési, szociális és gazdasági fejlődésünk is. Viszont ezekkel párhuzamosan művelődési életünk, azaz anyanyelvi és anyanyelvű kultúránk életképességét kell létrehoznunk és megtartanunk. Ez teljes összefogásunk esetében is hosszan tartó feladat lesz, sőt komoly, sokrétű és állandó segítségre lesz szükségünk. Ebben pedig – mivel az egyetemes magyar nyelv és kultúra egységéről van szó – az anyaország segíthet legtöbbet. Elsősorban az európai igényeknek megfelelő kulturális életfeltételek javításában, illetve megteremtésében, amelyben kultúrák keresik az egymáshoz vezető utat, s nem a kultúra hiánya áll a kultúrátlansággal szemben.

Vagy ahogyan Umberto Eco megfogalmazta a már említett könyvében: „Az európai kultúra jövője semmiképpen sem a soknyelvűség totális győzelme [...], hanem olyan emberek közössége, akik képesek megragadni egy más nyelv szellemiségét, aromáját, légkörét.

A soknyelvű emberek Európájának lakói nem beszélnek folyamatosan nyelvek sokaságát, de amikor találkoznak, úgy is megértik egymást, ha mindenki a saját nyelvén beszél, s ha nem beszéli is folyékonyan, érti a többiekét, mert - ha nehezen is - a »szellemet«, kulturális univerzumot érti meg, melyet őseinek és hagyományának nyelvén minden beszélő kifejez.”⁶

Egy ilyen Európában kis közösségünk és kultúránk lehetőségei még az idegen nyelvi közeg ellenére is nagyok, hiszen az anyaország elérhetőségét mind a földrajzi közelség, mind pedig a média és a szellemi kapcsolatok sokrétűsége segítheti. Épp ezért nemzeti megmaradásunknak legdöntőbb és legidősebb feltétele, hogy művelődési és etnikai nemzettudatunkban, anyanyelvszemléletünkben merjük vállalni magyarságunkat, merjük hinni, hogy „csak a kontinens népeinek egységtörekvéseit kísérő belső viszályok, konfliktusok és ellentmondások megértése engedi megpillantanunk a jövőt.”⁷

Anyanyelvünk fennmaradásához és életképessé válásához az életben maradás fizikai esélyein és az anyagi gyarapodás más népeket megillető lehetőségein kívül olyan közösségi kultúrára van tehát szükségünk, amelyben az ember nem kényszerül idegen minták szerint élni, amelyben nem kockáztatja belső biztonságát és személyes életét, ha kinyilvánítja kötődési igényeit, identitását, törekvéseit, szükségleteit.

⁶ Eco: i. m. 331. p.

⁷ Eco: i. m. 9. p.

Az információs társadalom viszonyai között a vajdasági magyar nemzeti kultúra fennmaradása és gazdagodása olyan művelődéspolitikát igényel, amely egyaránt támogatja a könyvkultúrát és a számítógép-hálózat kultúráját annál is inkább, mert a világháló nagyszerű lehetőséget ad a kisebbségi nyelvek ápolására is. Az információs társadalom s a mindenütt jelen lévő multikulturalitás viszonyai között a nemzeti kultúra csakis nyitott kultúra lehet - a külső hatásokra fogékony, azokat folyamatosan földolgozni és integrálni képes kultúra, mely önazonosságát nem változatlanságában őrzi, hanem tudatos megújulásban és szintézisben munkálja ki. A kor megkövetelte, nyitott délvidéki magyar nemzeti kultúra fenntartásának, továbbépítésének elemei összefoglalva: az anyanyelvi és anyanyelvű kultúra magas szintű ápolása; a magyar népnyelvhez mint köznyelvünk egyik legnemesebb forrásához való kötődésünk megőrzése; az idegen nyelvek, mindenekelőtt az angol és a szerb nyelv széles körű, hatékony oktatása (harmadik nyelvként fontossági sorrendben: a német, az orosz, a francia, illetve az olasz nyelv⁸); a könyv- és internetkultúra támogatása; s mindezt előfeltételezve: a felsőfokú képzés és a kutatásfejlesztés színvonalának radikális javítása.

Jelenleg a Délvidéken a magyar érdekeltségű, művelődési tevékenységet végző intézmények és szervezetek egységes rendszeréről nem beszélhetünk,

⁸ Vö. Banczerowski Janusz: Nyelvi kommunikációs problémák a mai világban. *Magyar Nyelvtudományi Közlemények*, CXXIII. évf. (1999. október-december) 4. sz.

hiszen a legtöbb kulturális intézmény és egyesület korábban egy nagyobb, átfogóbb rendszernek volt a része, amelyből legnagyobb hátránya elsősorban a kisebbségi közösségeknek származott, hiszen az intézményeknek ez a hálózata legkevésbé a kisebbségi kultúrák működtetésével és szervezésével törődött. Napjainkra ez a szerveződési forma a kisebbségi kultúrákkal szemben szinte teljes egészében elveszítette a tágasságnak és a nyitottságnak, az egyensúlynak és az arányosságnak még a látszatát is. Az a támogatási rendszer pedig, amely a korszerű demokráciák alapja és a civil önszerveződések fő mozgatója lehetne, nálunk még kezdetleges formájában sem létezik.

Ezért nemzeti közösségünk számára talán nincs is fontosabb feladat, mint a meglevő művelődési intézményeket és szervezeteket úgy elhelyezni kiépítésre váró intézményeink hálózatában, hogy egyértelművé váljon, melyek a legjelentősebbek az anyanyelv, a magyar nemzeti identitás megőrzésében, ápolásában és fejlesztésében. Ez annál is fontosabb, mert az utóbbi évtizedben kibontakozott, korábban alig tapasztalt virágzó önszerveződés, bármennyire is igyekezett létrehozni azokat a szövetségeket és társaságokat, amelyek intézményszerűen szeretnék működtetni és szervezni kisebbségi kultúránkat, ki kell mondanunk, hogy a magyar tudományosság, művelődés érdekében összeállt igazi csoporttevékenység, tudományos munka elsősorban egyéni teljesítmények laza együtteséből alakult ki. Alapvető feladatunk tehát egzakt módon megfogalmazni, melyik tudományos, művelődési területnek mely vonatkozásai lehetnek magyar jellegűek és

rendeltetésűek. Ehhez azonban nélkülözhetetlen az a felismerés is, hogy a területi kiterjedés, átfogás létünk egyik kulcskérdése, elhanyagolása pedig eddig is megbosszulta magát. Mint ahogy annak mellőzése is, hogy eddigi kulturális központjaink közigazgatási, politikai hátterében is komoly változások történtek.

Ahhoz azonban semmiféle kétség sem fér, hogy vidékünk magyar színjátszásának legjelentősebb színházi városa mindig is Szabadka volt. Sajnos napjainkban a Szabadkai Népszínháztól nehezen várhatjuk el, hogy azonnal eleget tegyen elsősorban népszínházi jellegéből adódó feladatainak mindaddig, amíg nevében, saját épületében, anyagi javaiban, színész-, kiegészítő állományában és szerepében is nem válik ismét olyan önálló délvidéki magyar népszínházzá, amely úgy járhatja majd eredményesen a saját útját, hogy nyíltan vállalja az itteni magyarság gondjait, feladatait és anyanyelvének életképessé tételét mind műsorpolitikájában, mind tájolásában, mind pedig az amatőr színházi mozgalom hathatós támogatásában. Idővel nagy segítségére lehet ebben az ugyancsak Szabadkán 1946 óta működő Gyermekszínház is, amelynek báb- és élőszínpadán magyar nyelvű előadások is folynak, valamint a Kosztolányi Színház elsősorban városi jellegéből adódóan fiataloknak szóló kísérleti és kamara-előadásaival. 1973-ban kísérletező, városi kamaraszínházként jött létre az Újvidéki Színház, amely jelenleg – hála művészi újjászületésének – művelődési életünk egyik biztos pontja, s amely részben igyekszik pótolni azt a színházi tájolásban keletkezett űrt is, amely a Szabadkai Népszínház válsága miatt kelet-

kezett. A vajdasági magyar színházi élet nélkülözhetetlen tartozéka az Újvidéken működő Művészeti Akadémia kétévenként induló magyar színészosztálya is, amelynek hallgatói immár több mint két évtizede minden nyáron majd egy hónapos turnét tartanak vidékünk színházi előadást alig vagy sohasem látó falvaiban.

A színházi kultúrán kívül az anyanyelvhez kapcsolódik még a lehető legszorosabban az irodalom is. A vajdasági magyar irodalom az egykori Jugoszlávia szétesésével, íróinak és olvasóinak tömeges eltávozásával mély válságba és egy olyan többségi kultúra és irodalom mellé került, amely nem igazán kedvez intézményes útjainak és kapcsolatainak. Ha tehát napjainkban a vajdasági magyar irodalom intézményi rendjét keressük, akkor elsősorban azokra a kisebbségi magyar folyóiratokra (*Híd, Létünk, Üzenet, Új Symposion, Orbis, zEtna*), könyvkiadókra, irodalmi és tudományos műhelyek (Kanizsai Írótábor, Szociográfiai Műhely), művelődési szervezetek munkájára (neves irodalmáraink emléket őrző rendezvények, tudományos tanácskozások, vetélkedők stb.) kell gondolnunk, amelyek megnyilatkozási lehetőségeit legnagyobb mértékben az anyaországi alapítványi támogatások biztosítják.

A nemzeti közösségünket már átfogó, a legtöbb esetben mozgalmi jellegű kulturális szerveződés nagyon fontos szerepet játszik a délvidéki magyarság kultúrájának, tudományos életének, hagyományainak, anyanyelvének, identitásának megőrzésében, de mind inkább érezzük egy olyan intézet létrehozásának a

szükségét is, amely a már meglévő tudományos társaságokkal, szakmai egyesületekkel, az amatőr művészeti mozgalom egyesületeivel és esernyőszervezeteivel közösen a kultúra és a tudományosság minden olyan területén, ahol a közeljövőben nincs esély kizárólag magyar érdekeltségű intézmények létrehozására (könyvtárak, múzeumok, levéltárak, műemlékvédelem), fel tudná vállalni ennek a munkának az irányítását, de ellátná a helyi közművelődési tevékenységek és a regionális feladatok segítése érdekében az egész Délvidékre kiterjedő közművelődési tanácsadást és szolgáltatást is. Vezetése alá tartozhatnának azok a közgyűjtemények is, amelyeknél a szolgáltatás alapja kizárólag a délvidéki magyarság részben történelmi múltjával, részben a jelen életével, kultúrájával stb. foglalkozó anyagi és szellemi termékek gyűjteménye lenne, így jöhetne létre egy délvidéki magyar könyvtári gyűjtemény, amelyben minden rólunk szóló, nálunk és a nagyvilágban megjelent magyar nyelvű dokumentumot is megtalálnánk, keretében működhetne az itteni magyarság néprajzi múzeuma és képtára, de rendszergazdája lenne annak a közművelődési információs hálózatnak is, amely azokra a városi és kistélepi alaphálózatokra épülne, amelyek lehetővé tennék, hogy az elektronikus világháló közegében az egyetemes magyarsághoz, a magyar nemzeti kultúrához és nyelvhez tartozók közötti intenzív interakció fennmaradjon – vagy új életre kelhessen – akkor is, ha az interakció résztvevői a földrajzi térben egymástól elválasztva élnek. A kisebbségi lét viszonyai között a hálózaton ezáltal új realitást – s nem pusztán új virtualitást –

nyerhetne egyedi kulturális identitásunk, hiszen a vajdasági magyar nemzeti kultúra egyszerre kisebbségi kultúra, diaszpórakultúra, többségi kultúra, nagyvárosi kultúra és a kistelepüléseken élők kultúrája is. Egy ilyen kultúra integrálására, gazdagítására, terjesztésére, őrzésére és egyszersmind nyitottá tételére az Internet eszményi eszköz lehet.

Napjainkban, sajnos, „anyanyelvűségben is, nemzet tudatban is domináns tényező egyrészt a viszonylagos elidegenedés”⁹, szerencsénkre viszont: másrészt most érezzük csak igazán, hogy milyen nagy kincs, amikor létünket, jellegünket legalább kultúránkban még védeni tudjuk, mert ha természetének szabad érvényesülését száz dolog is akadályozza, az, ami szívós és elpusztíthatatlan benne, épp megmaradásunk és itt maradásunk legcélszerűbb taktikája és stratégiája lehet. Ebbe az áldatlan helyzetbe kell tehát beletalálnunk magunkat, amit csak úgy érhetünk el, ha nagyon is törékeny önazonosság-tudatunk erősítéseért azokat a kulturális értékeket és javakat forgatjuk vissza lelkünkbe, amelyek kisebbségi létünk hajszláerein át munkánk, lelkesedésünk és ragaszkodásunk révén új erőre kaphatnak.

⁹ Ágoston: i. m. 78. p.

Felhasznált irodalom:

- Ágoston Mihály: Esélyünk, in Hódi Éva (szerk.): *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 30 éve*. Millenniumi kiadvány. Ada, 2000, Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület-Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanácsa.
- Banczerowski Janusz: A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *Magyar Nyelv*, XCV. évf. (1999. június) 2. sz.
- Banczerowski Janusz: Nyelvi kommunikációs problémák a mai világban. *Magyar Nyelvőr*, CXXIII. évf. (1999. október-december) 4. sz.
- Eco, Umberto: *A tökéletes nyelv keresése*. Budapest, 1998, Atlantisz Könyvkiadó.
- Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Budapest, 1999, Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely.